

Mentalno zdravlje djece i mladih u postupku razvoda braka roditelja

Brkljača, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:537087>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ivana Brkljača

MENTALNO ZDRAVLJE DJECE I MLADIH U
POSTPUKU RAZVODA BRAKA RODITELJA
ZAVRŠNI RAD

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Marijana Kletečki Radović

Zagreb, 2024.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. RAZVOD BRAKA.....	2
2.1. Rizici razvoda braka za djecu i roditelje.....	4
2.2. Visokokonfliktni razvod braka	5
3. MENTALNO ZDRAVLJE DJECE I MLADIH	7
4. UČINAK RAZVODA NA MENTALNO ZDRAVLJE DJECE I MLADIH.....	9
4.1. Eksternalizirani problemi u ponašanju	11
4.2. Internalizirani problemi u ponašanju	13
5. RIZIČNI I ZAŠTITNI ČIMBENICI DJECE I MLADIH U POSTUPKU RAZVODA RODITELJA.....	16
5.1. Zaštitni čimbenici kod djece u postupku razvoda braka	17
5.2. Rizični čimbenici kod djece u postupku razvoda braka	18
6. ULOGA SOCIJALNOG RADNIKA U POSTUPKU I PODRŠCI DJECI I MLADIMA U VRIJEME I NAKON RAZVODA.....	20
7. ZAKLJUČAK	23
8. LITERATURA.....	24

Mentalno zdravlje djece i mladih u postupku razvoda braka roditelja

Sažetak:

U današnjem svijetu sve je češći slučaj razvoda brakova u kojemu partneri imaju zajedničku djecu. Tijekom procesa razvoda roditelji su često zaokupljeni s vlastitim emocijama i problemima te u nekim slučajevima zanemaruju djecu. Posljedice razvoda mogu narušiti mentalno zdravlje djece. Djeca često imaju pojačane osjećaje tuge, straha i nesigurnosti, a u nekim slučajevima i samookrivljanje za razvod roditelja. Dječaci uglavnom imaju eksternalizirane probleme u ponašanju te su skloni iskazivanju agresije, krađama, laganju, neposlušnošću te iskazivanju bijesa. Djevojčice su više sklone internaliziranim problemima. Često dolazi do pojave depresije i anksioznosti te do niske razine samopoštovanja. Djeca su često zaokupirana mislima oko razvoda te ostvaruju slab uspjeh u školi te postoji i rizik od odustajanja od škole. Dva važna čimbenika rizika su učestali sukobi između roditelja te neadekvatno roditeljstvo. Podrška obitelji, ekonomska stabilnost, male promjene, podrška prijatelja te uključenost roditelja djeluju kao zaštitni čimbenici prema djeci koja prolaze kroz ovaj težak period. Važnu ulogu imaju socijalni radnici koji bi trebali prepoznati sve probleme kroz koje djeca prolaze te im biti pomoć i podrška u tijeku procesa razvoda roditelja.

Ključne riječi: razvod braka, mentalno zdravlje djece, zaštitni i rizični čimbenici, podržavajuća uloga socijalnih radnika

Mental health of children and young people in the process of parental divorce

Abstract:

In today's world, divorces in which partners have children together are becoming increasingly common. During the divorce process, parents are often preoccupied with their own emotions and problems, and in some cases, they neglect their children. The consequences of divorce can negatively impact children's mental health. Children often experience heightened feelings of sadness, fear, and insecurity, and in some cases, they may even blame themselves for their parents' divorce. Boys generally exhibit externalized behavioral problems and are prone to displaying aggression, stealing, lying, disobedience, and expressions of anger. Girls, on the other hand, are more prone to internalized problems. This often leads to the onset of depression and anxiety, as well as low self-esteem. Children are often preoccupied with thoughts about the divorce, which can result in poor academic achievement, and there is a risk of dropping out of school. Two important risk factors are frequent conflicts between parents and inadequate parenting. Family support, economic stability, minimal changes, support from friends, and parental involvement act as protective factors for children during this difficult period. Social workers play an important role in recognizing the problems that children are going through and providing help and support during the divorce process.

Keywords: divorce, children's mental health, protective and risk factors, supportive role of social workers

Izjava o izvornosti

Ja, Ivana Brkljača (ime i prezime studenta/ice) pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio/-la drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Ivana Brkljača

Datum: 03.09.2024.

1. UVOD

Svaka obitelj je različita na svoj način. Upravo je raznolikost svojstvo suvremene obitelji (Raboteg-Šarić, 2003.) i definicija obitelji koje ističu pluralitet obiteljskih oblika, kao što su primjerice, jednoroditeljske obitelji, slobodne bračne veze, rekonstruirane obitelji, tj. novi brak nakon razvoda, bračni partneri koji žive odvojeno, samačka kućanstva. Prema strukturi, jedna od podjela obitelji je ona koja obitelj dijeli na potpunu i jednoroditeljsku obitelj. U tom smislu, potpunu obitelj čine oba roditelja i dijete ili djeca, dok jednoroditeljsku obitelj čine jedan roditelj i dijete ili djeca. Uz ove oblike obitelji, postoje i drugi oblici. Neki su primjerice obitelj koju čine dvije odrasle osobe u bračnoj ili izvanbračnoj zajednici, odrasli brat i sestra, bake i djedovi s unucima, rekonstruirane obitelji i tako dalje. Struktura obitelji postala je sve raznovrsnijom i odražava različite životne stilove, no to nije ugrozilo temeljne vrijednosti obitelji (Raboteg-Šarić i sur., 2003.). Obitelj u tom smislu predstavlja značajnu ulogu u životu pojedinca. Članovi obitelji trebali bi međusobno paziti jedni na druge te njegovati razvoj svojih članova. Danas je čest slučaj transformiranja tzv. potpune u nepotpunu obitelj. Jedan od češćih razloga tome je razvod roditelja. Razvod roditelja predstavlja rizik koji može ostaviti posljedice na same roditelje, s obzirom na to da prolaze kroz stresne životne situacije, ali i na djecu koja se u tom procesu i nakon njega susreću s mnogim izazovima. Neki od izazova s kojima se mogu susresti jednoroditeljske obitelji nakon razvoda su loš socijalni kontekst, stres zbog raspada obitelji, lošiji ekonomski položaj te loša psihološka dobrobit majke (Carlson i Corcoran, 2001.; Čudina-Obradović i Obradović, 2006., prema Wagner Jakab, 2008.). Djeca su jedna od najosjetljivijih skupina te je važno posvetiti im veliku pažnju u situacijama razvoda braka kako bi se očuvalo njihovo mentalno zdravlje, ali i kako bi se prevenirali različiti oblici emocionalnog i fizičkog zlostavljanja. Djeca prolaze težak period tijekom razvoda svojih roditelja. Posebice su teški konfliktni i na druge načine rizični razvodi koji mogu ostaviti negativne posljedice na mentalno zdravlje djece i prije same odluke o razvodu, ali i tijekom i nakon razvoda.

Kod razvoda djeca prolaze kroz period odvajanja od roditelja, koji dodatno može biti opterećen konfliktnim situacijama između roditelja. Djeca radi razvoda braka svojih roditelja, u ne malom broju odlaze iz svojih domova i mijenjaju svoje okruženje, školu, vrtiće, što zahtjeva uz prilagodbu na razvod i dodatnu prilagodbu na novo okruženje. Sve to može imati nepovoljan učinak na psihofizički rast i razvoj djeteta. Stoga je izrazito važno obratiti pozornost na mentalno zdravlje djece koja prolaze kroz razvod roditelja. Svako dijete, bez obzira na dob, je u riziku od narušenog mentalnog zdravlja u situaciji razvoda njegovih roditelja. Djeca predškolske, osnovnoškolske ili srednjoškolske dobi na različite načine, emocionalno i psihološko, prolaze kroz razvod svojih roditelja. Stoga je važno uzeti u obzir individualna obilježja djeteta, obiteljske i okolinske čimbenike te procijeniti rizike kako bi se primjereno i na vrijeme moglo odgovoriti na njih i zaštititi dobrobit svakog djeteta sukladno individualnim potrebama.

2. RAZVOD BRAKA

Brak predstavlja društvenu i zakonski uređenu zajednicu, ponajviše između jedne žene i jednog muškarca koja je regulirana pravilima, običajima, stavovima, zakonima te vjerovanjima koji propisuju sva prava i obaveze supružnika uključujući njihove obaveze prema zajedničkoj djeci (Obiteljski zakon, 2015., čl. 12., prema Štifter i sur. 2016.). Iako postoje veliki razlozi za održavanjem braka, današnjem društvu razvod braka česta je pojava (Štifter i sur. 2016.). Prema podacima iz 2019. Godine, u Hrvatskoj svaki treći brak završava razvodom (Statista, 2021., prema Majnarić, 2022.). Razvod braka je proces koji započinje i prije nego se podnese službeni zahtjev, ali i nastavlja se i nakon donesene odluke o prestanku braka, posebice ako bivši supružnici imaju zajedničku djecu (Hooper, 2001., prema Majnarić, 2022.). U tim situacijama, odnos između supružnika se nastavlja i nakon razvoda tijekom života njihove djece, a u nekim slučajevima i tijekom života zajedničkih unuka (Graham, 2003., prema Majnarić, 2022.). Sam prekid braka donosi određene promjene te je potreban psihološki napor oba roditelja kako bi se svi mogli prilagoditi na novonastalu situaciju (Štifter i sur., 2016.).

Slijedom navedenoga, razvod braka nije konačni završetak odnosa, već početak novog i promjenjivog odnosa (Graham i Edwards, 2008., prema Majnarić, 2022.). Kako bi sam postupak razvoda ostavio što manje štetnih posljedica na emocionalni razvoj djeteta, bitno je na samom početku definirati sve važne odrednice novonastalog odnosa bivših supružnika, ali i njihove zajedničke djece (Osmak-Franjić, 2007.).

Razvod braka smatra se jednim od najstresnijih događaja u životu (Holmes i Rahe, 1967., prema Međimurec i Čipin, 2019.). Razvod braka sa sobom nosi ekonomske, psihosocijalne i druge posljedice. On predstavlja rizik za pojavu siromaštva, a posebno su pogođene žene koje ostaju živjeti u jednoroditeljskim obiteljima sa zajedničkom djecom (Assve i sur., 2007.; Callens i Croux, 2009.; Vandecasteele, 2011., prema Međimurec i Čipin, 2019.). Neke jednoroditeljske obitelji nastaju zbog razvoda braka što može imati negativan utjecaj na dobrobit zajedničkog djeteta. Djeca koja imaju razvedene roditelje u većini slučajeva pokazuju probleme u ponašanju, ostvaruju slabiji školski uspjeh te imaju lošije društvene vještine (Međimurec i Čipin, 2019.). Za razvod se može reći da općenito loše djeluje na djetetovu psihosocijalnu prilagodbu (Amato i Keith, 1991.; Amato, 2000., prema Laklija i sur., 2005.). Posebno je pogođen razvoj djece čiji su roditelji u čestim sukobima (Belsky, 1984., prema Laklija i sur., 2005.). Rijetko tko prođe kroz period razvoda braka bez i jednog sukoba, pa čak i kada se supružnici imaju želju rasti u prijateljskim odnosima. Najčešći sukobi su oko novca ili djece. Tijekom razvoda se najčešći pojavljuje napetost i emocionalne poteškoće (Heptonstall, 2023.). Može se reći kako razvod braka zapravo pomaže manjem broju djece, a zapravo povrijedi i donosi dodatne poteškoće većem broju (Amato, 2000. prema Laklija i sur., 2005.).

2.1. Rizici razvoda braka za djecu i roditelje

Razvod braka može imati posljedice na djecu. Djeca mogu iskazivati probleme u ponašanju i privrženosti te se mogu početi socijalno povlačiti. Također, može doći i do problema mentalnog zdravlja, odnosno anksioznosti te depresije. Mogu imati probleme u međuljudskim odnosima i ostale zdravstvene probleme u odrasloj dobi (Atkins, 2023.). Razvod braka može izazvati i ljutnju kod djece. Ljutnja proizlazi iz osjećaja napuštenosti ili gubitka kontrole te neka djeca znaju kriviti sama sebe za razvod njihovih roditelja. Razvod može uticati i na školsku uspjeh djece te može doći do poteškoća sa spavanjem i jedenjem (Marcin, 2020.). Djeca koja su izložena razvodu braka roditelja u kojemu su prisutni česti sukobi mogu doživjeti iste posljedice kao i djeca koja su tjelesno zlostavljana i zanemarivana (Von Boch-Galhau, Baker i Morrison 2010.; Von Boch Galhau, 2013.; Von Bock Galhau 2018., prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2019.). Rizik za djecu može biti i otuđenje od drugog roditelja (Buljan Flander i Kocijan Hercigonja, 2003.; Ami, 2011., prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2019.). Otuđenje se može opisati kao oblik psihološkog nasilja i zlostavljanja nad djetetom, a najčešći uzrok predstavlja potreba jednog roditelja za isključenjem drugog roditelja iz života djeteta (Ergovac, 2021.). Za otuđenje se može reći da je jedan od najčešćih oblika manipulacije pravima djeteta na održavanje i razvoj odnosa djeteta s oba roditelja nakon razvoda (zajamčeno čl. 9 st. 3 Konvencije o pravima djeteta i čl. 87. st. 3 ObZ, prema Hajnić, 2014.). Takav način manipulativnog ponašanja se može uvidjeti i kod roditelja s kojim dijete živi, ali i kod roditelja s kojim se dijete održava odnos. Kada se govori o otuđenju može se govoriti i određenim ponašanjima, odnosno verbalnim i neverbalnim porukama roditelja koje imaju za cilj poslati određenu negativnu poruku o drugom roditelju kako bi ga se isključilo iz djetetova života (Hajnić, 2014.). Tada se djeca mogu osjećati bezvrijednima te da njihova osobna vrijednost ovisi o tome koliko su zadovoljenje potrebe drugih. Isto tako, mogu osjećati ovisnost o drugima. Sve navedeno odgovara posljedicama drugih oblika zlostavljanja (Buljan Flander i Kocijan Hercigonja, 2003.; Ami, 2011., prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2019.).

Kada dođe do razvoda braka među supružnicima kojima imaju zajedničku djecu, roditelj koji više ne živi s djecom može u određenoj mjeri izgubiti kontakt s njima što može biti uznemirujuće. Također, bračni partneri se često družu s drugim bračnim partnerima pa tako može doći i do udaljavanja od nekih prijatelja nakon razvoda braka (Amato, 2014.). Do rizika može doći i ako je jedan supružnik bio izoliran od svoje okoline te je svoje vrijeme provodio samo sa svojim partnerom. U tom slučaju on ili ona ostaju bez svoje psihološke i socijalne podrške (Svilar Blažinić, 2014.). Kada dođe do razvoda partneri mogu izgubiti i osobu koja im je bila emocionalna podrška te redovitog seksualnog partnera (Amato, 2014.). Razvod braka predstavlja stresno razdoblje za partnere te se nalazi na drugom mjestu na ljestvici stresnih životnih događaja (Holmes i Rahe, 1967., prema Čavarović-Gabor, 2008.). Prema tome, rizik razvoda braka su i razne posljedice na fizičko i psihičko zdravlje roditelja posebice ako postoje sukobi među njima i nakon razvoda (Amato, 2014.). Razvod braka predstavlja rizik za roditelje zato što oni s njim dobivaju određene negativne čimbenike od kojih je najčešći stres, a gube neke pozitivne faktore, primjerice materijalnu sigurnost. Roditelji nakon razvoda braka mogu imati poteškoće sa zasnivanjem stabilnog, predanog i zadovoljavajućeg odnosa u budućnosti (Amato, 2014.). Stresne situacije razvoda braka mogu dovesti do lošijih roditeljskih vještina. Roditelji mogu postati ljuti i previše zaokupljeni međusobnim odnosom te to može rezultirati zanemarivanjem djece. Djeca se osjećaju odbijenima i krivima za razvod braka ako roditelji ne održavaju česte kontakte s njima te ih zanemaruju (Blatt, 2023.).

2.2. Visokokonfliktni razvod braka

Visokokonfliktni razvod je situacija u kojoj se uskoro bivši supružnici tijekom razvoda braka susreću s jakim emocijama te njihov razvod završava na „neprijateljskim“ odnosima, a to je najčešće zbog visokokonfliktnih osobina pojedinaca. Pojmom visokokonfliktnog razvoda pojašnjava se razvod u kojem se jedan ili oba partnera ponašaju izrazito negativno kako bi namjerno nanijeli emocionalnu bol svom bivšem

partneru. Ovakvu vrstu razvoda bi bilo najbolje izbjegavati koliko god je to moguće kako bi se izbjegle štetne posljedice koje uključuju i bivše supružnike, ali i djecu ako su prisutna (Marks, 2024.). Visokokonfliktni razvod braka podrazumijeva roditelje čiji sukobi nisu razriješeni te su dugotrajni, a traju najmanje dvije godine. Takvi sukobi predstavljaju neprijateljstvo, stalno okrivljavanje među bivšim supružnicima te ne preuzimanje odgovornosti u postupku razvoda (Anderson i sur., 2011., prema Majnarić, 2022.). Visokokonfliktne razvode obilježavaju prisilna i kontrolirajuća dinamika odnosa. Takva dinamika je često bila prisutna i u braku. Može se reći kako osobe koje imaju konfliktnu osobnost nisu voljne pronaći rješenje za situaciju te će na taj način povrijediti svoje bivšeg partnera (Heptonstall, 2023.). U nastavku će se navesti nekoliko primjera u kojima osoba može prepoznati da prolazi kroz konfliktni razvod. U slučaju kada jedna osoba kontrolira drugu emocionalno i/ili financijski. Jedna strana stalno omalovažava drugu te joj uništava samopoštovanje i samopouzdanje. Tokom perioda rastave jedna osoba često kontaktira drugu osobu čak i kada je to nepotrebno. Jedna osoba ne želi razgovarati na primjeren način. Isto tako, osobe iznose lažne optužbe te žele biti žrtve kada to i nisu. Pojedinci krive druge za zanemarivanje, kontrolu, zlostavljanje ili napuštanje obitelji (Heptonstall, 2023.).

Visoko konfliktni razvodi mogu rezultirati nedostacima u pozitivnom roditeljstvu. Konflikti mogu emocionalno iscrpiti roditelje te to može dovesti do nedostatka topline i energije za djecu. Ako su roditelji emocionalno iscrpljeni, to može stvoriti poteškoće i za praćenjem potreba djece i odgovaranjem na te potrebe. Uz navedeno, konfliktni razvodi mogu dovesti i do frustracije, ljutnje i razdražljivosti roditelja (Sears i sur., 2016., prema Majnarić, 2022.). Kada se roditelji suočavaju s razvodom mogu proživljavati bolne trenutke u procesu razvoda što stvara poteškoće za djecu jer se njihove emocionalne potrebe u tom trenutku zanemaruju (Osmak-Franjić, 2007.) Konfliktni razvodi stvaraju negativno raspoloženje kod roditelja pa se oni mogu početi koristiti oštrim i neprijateljskim roditeljskim strategijama, što na kraju rezultira i sukobima između roditelja i djece (Van Dijk i sur. 2020., prema Majnarić, 2022.). Kada su roditelji fizički, ali i verbalno agresivniji jedni prema drugima, mogu biti skloniji i

korištenju sličnih ponašanja prema svojoj djeci. Konflikti među roditeljima mogu izazvati nedostatak kontrole i frustracije pa oni mogu početi pretjerano kontrolirati djecu (DeGarmo, 2010.; Stadelmann i sur., 2010.; Hakvoort i sur., 2011., prema Majnarić, 2022.). Slijedom navedenog, važno je da roditelji kontroliraju svoje emocionalne reakcije te da pokušaju ili sami ili uz pomoć stručnjaka stvoriti određeni dogovor oko djece kako bi djeca ostala pošteđena od daljnjih sukoba roditelja (Osmak-Franjić, 2007.).

3. MENTALNO ZDRAVLJE DJECE I MLADIH

Svjetska zdravstvena organizacija je definirala mentalno zdravlje kao određeno stanje dobrobiti koje pomaže pojedincu da prepozna svoje sposobnosti, pomaže mu u suočavanju sa svakodnevnim stresom, može pridonositi svojoj zajednici te obavljati produktivan rad (WHO, 2022.). Mentalno je zdravlje uz tjelesno važna sastavnica općeg zdravlja svakog čovjeka. Mentalno zdravlje se može podijeliti na dobro ili pozitivno mentalno zdravlje te na narušeno ili negativno mentalno zdravlje. Dobro mentalno zdravlje predstavlja mentalno blagostanje koje ljudima pomaže da što bolje razvijaju svoje sposobnosti, obavljaju rad i uče nove pojmove te im je od velike pomoći u suočavanju sa životnim stresom (Silobrčić Radić, 2011.). Na mentalno zdravlje veliki utjecaj imaju razni čimbenici poput obiteljskih, strukturnih, društvenih i/ili pojedinačni. Svaki od navedenih čimbenika može imati zaštitni ili rizični utjecaj na mentalno zdravlje pojedinca. Postoje određeni pojedinci koji su razvili otpornost uz prisustvo navedenih rizičnih čimbenika te im je tako lakše održati mentalno zdravlje dobrim. No, postoji i značajan broj onih koji su u nepovoljnijoj situaciji, primjerice, zbog siromaštva u kojem se nalaze, nasilnom okruženju ili zbog invaliditeta. Takvi pojedinci su izloženi većem riziku od razvoja negativnog mentalnog zdravlja (WHO, 2022.). Narušeno mentalno zdravlje predstavlja same probleme mentalnog zdravlja te oštećena funkcioniranja koja su u velikoj vezi sa simptomima i kliničkim mentalnim poremećajima (Silobrčić Radić,

2011.). Na mentalno zdravlje djece i adolescenata uveliko utječu razni socijalni, biološki te psihološki čimbenici. Od bitnog su značaja njihova svakodnevna iskustva u školi, s vršnjacima i u obitelji. Veliki značaj se daje očuvanju mentalnog zdravlja djece i adolescenata. Jako je važno pitanje prevencije i ranog prepoznavanja mentalnih poremećaja te je nužno na tome intenzivno i raditi (Ladika i Ričković, 2021.). Uzroci problema mentalnog zdravlja su u većini slučajeva kombinacija nekoliko čimbenika. Čimbenici su zlouporaba psihoaktivnih tvari, vanjski stresni utjecaji, nasljedna sklonost, ozljede glave ili poremećaj biokemijske ravnoteže. Ako obitelj i okruženje djece i adolescenata ne prepozna na vrijeme probleme mentalnog zdravlja to može izrazito negativno utjecati na razvoj djeteta, njegov ispunjen i produktivan život te njegovo školsko postignuće. Prepoznavanje problema mentalnog zdravlja može biti otežano zbog emocionalnih, mentalnih i fizičkih promjena koje se događaju u tom trenutku (Ladika i Ričković, 2021.). Postoje brojne situacije u životu koje ljudima otežavaju očuvati dobro mentalno zdravlje. Mladi najčešće navode da su to: neslaganje s prijateljima, problemi u ljubavnoj vezi, sukobi s profesorima, lošiji uspjeh u školi, gubitak osoba iz njihovog okruženja, učestale svađe s braćom i sestrama te s roditeljima, sukobi među roditeljima i razvod braka roditelja (Popović, 2021.). Kada dođe do razvoda braka roditelja, može doći do problema s mentalnim zdravljem djeteta. Razvod može više utjecati na jednu djecu, a manje na drugu. Sukladno s tim, neka djeca mogu doživjeti dugoročne posljedice ako nemaju odgovarajuću pomoć i podršku, a neka djeca doživljavaju kratkoročne posljedice. Poznato je kako djeca razvedenih roditelja u dobi između 7 i 14 godina imaju 16% veću mogućnost razvoja problema s mentalnim zdravljem (Yassin, 2022.). Potrebno je da briga o mentalnom zdravlju započne od najranije dobi pošto se to smatra ulaganjem u mentalno zdravlje u odrasloj dobi. Pozitivnom mentalnom zdravlju djece prethode zaštitni čimbenici gdje važnu ulogu ima praćenje njihovih psihičkih potreba te osiguravanje njihova okruženja i njihovih aktivnosti (Bacinger Klobučarić i Glavina, 2012.).

4. UČINAK RAZVODA NA MENTALNO ZDRAVLJE DJECE I MLADIH

Niti jedna obitelj se ne može uspoređivati s obzirom na to da je svaka obitelj posebna na svoj način, a svaka situacija u kojoj se nalaze je jedinstvena. Iz tog razloga, teško se može predvidjeti kako će se svako dijete ponašati te kako će svako dijete reagirati na razvod braka njihovih roditelja (Brajković, 2007.). Većina djece tijekom određenog perioda uspije savladati ovaj težak period života, ali postoje i ona djeca za koje posljedice razvoda mogu izazvati traume za cijeli njihov život. Većina djece u periodu oporavljanja od razvoda braka imaju pojačan osjećaj tuge koji prikazuju kroz povlačenje u sebe, strah, zabrinutost i/ili plač. Isto tako, doživljavaju razne regresije u ponašanju kao što su tepanje, sisanje palca i mokrenje u krevet iako su već ranije uspostavili kontrolu nad svojim mokrenjem. Počinju sve češće izbjegavati svoje društvo te najviše vremena provode sami sa sobom. Često su razdražljivi te imaju dosta slabiju koncentraciju u odnosu na djecu koja ne prolaze kroz period razvoda roditelja (Brajković, 2007.). Svako dijete može različito reagirati na razvod roditelja. Reakcija djece ovisi o samoj dobi djeteta te zrelosti. Odnos među roditeljima prije razvoda i tijekom razvoda je bitan faktor koji ovisi o reakciji djeteta na sam razvod. Kako će dijete reagirati ovisi i o odnosu djeteta s roditeljima i okruženjem te vještinama nošenja u kriznim situacijama koje dijete posjeduje (Smerić Pecigoš, 2007.).

Razvod braka za djecu predstavlja stresno iskustvo koje je najčešće popraćeno tjeskobom, strahom, zbunjenošću, krivnjom, nesigurnošću te tugom. Razvod roditelja može izazvati osjećaj nesigurnosti zbog sukoba te tada dijete prolazi kroz stresno i emocionalno bolno iskustvo. Sukobi mogu uključiti i druge osobe koje su djetetu bliske te to može pojačati osjećaj nesigurnosti jer gube osobe koje bi mu ili joj trebale biti podrška tijekom razvoda (Osmak Franjić, 2007.). Postoje neke razlike, ali i neke sličnosti u reakcijama djece neovisno o dobi. Djeci koja su u dobi do dvije godine potrebna je određena rutina i predvidivost. U toj dobi su djeca izuzetno osjetljiva na emocionalne promjene svojih roditelja te su svjesna kada jedan roditelj napusti zajednički dom. Djeca u većini slučajeva reagiraju i promjenama u ponašanju te to za njih može rezultirati i problemima u vrtiću (Smerić Pecigoš, 2007.). Djeci predškolske

dobi može biti nerazumljiv sam koncept razvoda. Oni mogu razumjeti da se njihovi roditelji ne slažu, ali ne razumiju što je to zapravo razvod te možda neće niti željeti da se njihovi roditelji razvedu (Broadwell, 2023.). Djeca ove dobi mogu misliti kako su ona kriva za razvod roditelja te se mogu osjećati nesigurno. Isto tako, mogu zadržavati ljutnju i bijes u sebi te stvoriti neugodne misli, ali i noćne more (Broadwell, 2023.). Razvod roditelja može dovesti emocionalne i psihičke posljedice na djecu ovog uzrasta. U ranoj dobi djetinjstva, najvažnija veza djece je ona s njihovim roditeljima pa tako mogu teško prihvatiti i razumjeti veliku promjenu u obiteljskom okruženju (Broadwell, 2023). Djeca koja su u osnovnoj školi mogu, također misliti da je razvod braka roditelja njihova krivnja. Kao i mala djeca i dalje ne mogu dobro shvatiti sve razloge razvoda te mogu stvoriti misao kako su oni učinili nešto što je dovelo do razvoda braka (Yassin, 2022.). Zbog nemogućnosti shvaćanja složene situacije, mogu se osjećati kao da su ih roditelji napustili (Broadwell, 2023.). Djeca koja prolaze kroz razvod svojih roditelja u većini slučajeva počinju ostvarivati slabiji uspjeh u školi (Potter, 2010.). Izrazito je bitno da ako dođe do razvoda, roditelji poštuju mišljenje svoje djece te da ih dobro saslušaju. Djeca se nalaze u dobi kada mogu okriviti jednog od roditelja za razvod braka te se udružiti s „dobrim“ roditeljem protiv „lošeg“ roditelja. Oni, također mogu optužiti svoje roditelje da su sebični te svoju ljutnju mogu izraziti kroz sukobe s prijateljima u školi, povlačenjem ili s pojavom tjeskobe (Broadwell, 2023.). Djeca osnovnoškolske dobi mogu proživjeti određene negativne emocije, primjerice žalost, pojačani bijes, određene iracionalne strahove te tugu (Blatt, 2022.). Oni tijekom razvoda mogu doživjeti i gubitak te im roditelji mogu pomoći u izgradnji samopoštovanja i sigurnosti (Broadwell, 2023.). Adolescentima razvod braka izrazito teško pada ponajviše zbog ostalih problema s kojima se suočavaju. Razna istraživanja su pokazala da se u njihovom ponašanju najviše prepoznaju posljedice razvoda (Mikuš, 2015.). Kod njih se često pojavljuje sukob ljubavi i ljutnje te problem lojalnosti prema roditeljima. Posljedice koje se mogu dogoditi su problematična ponašanja kao što su rano stupanje u seksualne odnose, delinkvencija, zlouporaba droge i alkohola te nasilje (Mikuš, 2015.). Kod dječaka je više izraženo neprijateljsko ponašanje u odnosu na djevojčice. I dječaci i djevojčice imaju nižu razinu osjećaja vrijednosti te samopoštovanja (Buljan Flander i sur., 2013., prema

Matošević, 2020.). Kod razvoda braka, adolescenti mogu imati pojačan osjećaj nesigurnosti, tuge i usamljenosti. Uz rizična ponašanja, moguće su i pojave poremećaja prehrane, zapostavljanja škole, pojava pojačanog osjećaja prkosi te ulaženje u loša društva (Blatt, 2023.). Adolescenti su više uključeni u odnose s svojim vršnjacima nego s roditeljima. Grupa vršnjaka s kojim oni provode vrijeme će ovisiti o tome hoće li oni pomoći ili ne u postupku razvoda braka (Matošević, 2020.). Adolescenti u određenim situacijama mogu na drugačiji način izražavati vlastite osjećaje. Oni će lakše razumjeti što se sve događa u procesu razvoda braka u odnosu na djecu niže dobi. U adolescentskoj dobi postoji mogućnost okrivljavanja jednog od ili oba roditelja za razvod braka (Yassin, 2022.). U toj dobi mogu bolje razumjeti razloge za razvod braka te mogu preuzeti ulogu starije osobe iako teško prihvaćaju novonastalu situaciju (Clarke-Stewart i sur. 2000., prema Jakelić i sur., 2021.).

4.1. Eksternalizirani problemi u ponašanju

Razvod braka roditelja, bolesti, smrt bliske osobe ili zlostavljanje su neke od situacija koje za dijete predstavljaju stres te one imaju utjecaj na djetetovu sigurnost i funkcioniranje u svakodnevnim situacijama. Na takve situacije dijete može reagirati s eksternaliziranim ili internaliziranim problemima, a u nekim situacijama s oba problema u ponašanju (Čudina Obradović i Obradović, 2006., prema Spremo, 2020.). Kod eksternaliziranih problema veliku ulogu imaju stručnjaci. Uz obitelj, školu i vršnjake, stručnjaci imaju pojačanu ulogu u savladavanju eksternaliziranih problema ponašanja, posebice kod dječaka u procesu razvoda braka roditelja (Spremo, 2020.). Djeca koja prolaze kroz određene tranzicije u svojem životu doživljavaju nižu razinu blagostanja, a jedna takva tranzicija je i razvod roditelja (Brown Citation, 2006., prema Sillekens i Notten, 2018.). Studije pokazuju da djeca koja su prošla ili prolaze kroz razvod roditelja imaju veću vjerojatnost razviti eksternalizirane probleme u ponašanju. Iz navedenoga se može uvidjeti kako razvod roditelja nepovoljno utječe na zdravi razvoj djece (Sillekens i Notten, 2018.). Eksternalizirani problemi se kod djece najčešće pojavljuju prije razvoda

roditelja. Ako su djeca tijekom svog djetinjstva izložena učestalim i ozbiljnim sukobima roditelja, veća je mogućnost da će se kod njih pojaviti određeni eksternalizirani problemu (Spremo, 2020.). Djeca uče po modelima ponašanja svojih roditelja pa će tako i naučiti da izražavanje negativnih emocija dovodi do sukoba. Takav oblik ponašanja roditelja predstavlja rizik za svu djecu, a posebno za dječake koji mogu iskazivati ljutnju i agresivnost prema svojoj okolini (Oatley i Jenkins, 2003.).

U većini slučajeva su kod djece koja prolaze razvod roditelja više vidljiviji eksternalizirani problemi (Nietzel i sur., 2002., prema Matošević, 2020.). Djeca su često neposlušna, agresivna, plačljiva te prigovaraju (Wenar, 2003., prema Matošević, 2020.). Uz navedene čest je slučaj pojave iskazivanja bijesa, neprijateljskog ponašanja, laganja te krađe (Spremo, 2020.). Okolina češće prepoznaje eksternalizirane probleme te je zbog toga veća mogućnost pružanja podrške djeci koja ih i iskazuje (Nietzel i sur., 2002., prema Matošević, 2020.). U tom slučaju, stručnjaci bi trebali reagirati i pomoći djeci na prilagodbu na razvod braka (Spremo, 2020.). Postoji nekoliko objašnjenja zašto dolazi do eksternaliziranih problema. Prvo objašnjenje govori o tome da roditelji djeci služe kao model te da djeca oponašaju njihovo ponašanje. Djeca će se ponašati agresivno te će na taj način rješavati probleme u kojima se zateknu s drugim pojedincima jer su vidjela da tako njihovi roditelji komuniciraju međusobno. Drugo objašnjenje govori kako su roditelji u većini slučajeva previše zaokupljeni sa svojim problemima te da manje vremena posvećuju svojoj roditeljskoj ulozi i manje kontroliraju ponašanja svoje djece (Emery 1982.; Davison i Neale, 1999., prema Matošević, 2020.). Treće objašnjenje pojašnjava takvo ponašanje djece na način da prikazuje da djeca žele preusmjeriti pažnju roditelja na sebe (Minuehin 1974.; Davison i Neale, 1999., prema Matošević, 2020.). Djeca koja prolaze kroz razvod roditelja uglavnom imaju lošiji uspjeh u školi te naposljetku završavaju nisku razinu obrazovanja i velika je mogućnost ispadanja iz školskog sustava (Wolfe, 2002., prema Matošević, 2020.). Djeca s izraženim eksternaliziranim problemima mogu ometati druge učenike u svom razredu te otežati profesorima njihov rad (Peterson, 2024.). Isto tako manja je mogućnost upisa na fakultete (Thomson, Hanson i McLanahan, 1994.; Thomson i McLanahan, 2012.,

prema Brand i sur., 2019.). Jedan od razloga je loša materijalna situacija (Sweeney, 2010.; Lee i McLanahan, 2015., prema Brand i sur., 2019.). Razlog lošijem uspjehu u školi je niska koncentracija koja im dodatno otežava savladavanje nastavnog gradiva. Loša koncentracija rezultat je brige djece oko razvoda, sukoba među roditeljima, nesuglasica, tuge i gubitaka koje donosi razvod (Hoyt i sur. 1990., prema Matošević, 2020.). Isto tako, lošem uspjehu u školi prethodi i znatno smanjena uključenost roditelja u školski svijet djece (Sandler i sur., 2008., prema Matošević, 2020.). O uspjehu djece u školi mogu ovisiti i vještine koje dijete posjeduje kako bi se nosilo s stresnom i nestabilnom situacijom kod kuće (Brand i sur., 2019.).

4.2. Internalizirani problem u ponašanju

Internalizirani problemi u ponašanju javljaju se kod osoba koje imaju preveliku kontrolu nad svojim ponašanjem. Internalizirani problemi poznati su i pod nazivom „tajne bolesti“ (Hassan i sur., 2020.). U slučaju djece, internalizirani problemi u ponašanju su oštećujuća stanja (Robson i sur. 2020., prema Hassan i sur., 2020.). Pokazalo se kako konfliktni razvodi roditelja mogu utjecati na pojavu internaliziranih problema u ponašanju djece (Gerard i sur., 2006., prema Averdijk i sur. 2011.). Većina internaliziranih problema može se pripisati životu u jednoroditeljskim obiteljima u kojima je došlo do razvoda braka (Andreson 2014., prema Hassan i sur., 2020.). Bitan je period rastanka roditelja, u nekim slučajevima se pokazalo kako će se internalizirani problemi pojaviti u prve dvije godine od razvoda (Jekielek, 1998., prema Averdijk i sur. 2011.). Gubitak jednog od roditelja može dovesti do smanjene regulacije emocija i pretjerane kontrole istih kod djece i adolescenata te to može izazvati internalizirane probleme u ponašanju (Andreson 2014., prema Hassan i sur., 2020.). Promjene koje se događaju u roditeljskim ulogama tijekom razvoda braka su često povezane s emocionalnim problemima te problemima u ponašanju (Frojd i sur., 2012., prema Hassan i sur., 2020.). Promjene koje se događaju u obiteljskoj strukturi tijekom razvoda braka u velikoj mjeri utječu na razvoj djeteta te su te promjene izrazito složene i ovise o

raznim individualnim i kontekstualnim čimbenicima. U slučaju promjene stanovanja te promjene obiteljske strukture dolazi i do problema u emocionalnom razvoju djece (Goodnight i sur., 2012., prema Hassan i sur. 2020.)

Kada se govori o internaliziranim problemima, dob nije glavni faktor. Djeca svih uzrasta mogu podleći internaliziranim problemima u ponašanju. Iako dob nije od velikog značaja, spol igra veliku ulogu. U većini slučajeva se djevojčice suočavaju s internaliziranim problemima. Jedan od razloga je taj što su žene i djevojčice općenito emotivnije (Hassan i sur., 2020.). Internalizirani problemi u ponašanju u velikoj su mjeri uočeni kod djece koja su napustila školu. Djeca čiji su roditelji razvode u nekoliko slučajeva imaju niži školski uspjeh. Važno je naglasiti da korijen iz kojeg proizlaze internalizirani problemi nije zapravo sami čin razvoda braka. Bitno je da se dobro prouči pozadina. Najčešće to bude kombinacija obiteljske raznolikosti, učestalih svađa među roditeljima te financijskog stresa (Reeta i Sinigh, 2020., prema Hassan i sur., 2020.) Razna istraživanja govore o tome kako stresori s kojima se djeca susreću prije, tijekom i poslije razvoda utječu na pojavu internaliziranih problema (Kelly i Emery, 2003; McIntosh i Long, 2005; Sandler i sur. 2008.; Matošević, 2020.). Internalizirani problemi se odnose na pojavu depresivnosti, somatizacije, anksioznosti te brojnih drugih stanja koja nisu previše vidljiva (Nietzel, Bernstein i Milich, 2002., prema Matošević, 2020). Takav oblik emocionalnih problema kod djece može smanjiti mogućnost adaptivnog funkcioniranja, stvoriti akademske probleme, smanjiti samopoštovanje te stvoriti poteškoće u komunikaciji (Barrett i sur., 2005., prema Tennant i sur., 2017.). U slučaju pojave somatizacije kod djece, ulogu može imati stres kroz koji roditelji prolaze (Rousseau i sur., 2015., prema Aguilar-Yamuza i sur., 2023.). Primarni osjećaji koje djeca doživljavaju tijekom konfliktnih razvoda su tuga, strah, ljutnja i samookrivljanja. U nekoliko slučajeva su djeca prenositelji informacija od jednog roditelja do drugog, a najčešće su to starija djeca (McIntosh i Long, 2005., prema Matošević, 2020.). Anksioznost koju doživljavaju djeca razvedenih roditelja povezuje se s brigom djeteta o vlastitoj sigurnosti te s njihovim nepovjerenjem u roditelje i sa zabrinutošću uvezi napuštanja ili odbijanja od strane roditelja (Kelly i Wallerstein,

1976.; Wolfe, 2002., prema Matošević, 2020.). Roditeljski stil, također može utjecati na pojavu anksioznosti, ako dođe do pretjerane kontrole i zaštite od strane roditelja (Aguilar i sur., 2017., prema Aguilar-Yamuza i sur., 2023.). Nedostatak samopouzdanja i samopoštovanja te bespomoćnost uglavnom pojačavaju strahove (Buljan Flander i sur., 2013., prema Matošević, 2020.). Manjak podrške i problemi koji nisu u potpunosti razriješeni dovode do veće razine anksioznosti. U tom slučaju pomažu dvije vrste terapija, psihoanalitička terapija igrom te kognitivno bihevioralna terapija (Miller, Barrett, Hampe i Noble, 1972., prema Matošević, 2020.).

Većina djece tijekom razvoda ne mogu jednako vremena provoditi s oba roditelja (McIntosh i Long, 2005., prema Matošević, 2020.). Djeca tada imaju jako veliku potrebu provoditi vrijeme s roditeljem s kojim više ne žive te se potajno nadaju da će doći do pomirenja među roditeljima (Wenar, 2003., prema Matošević, 2020.). Ako dijete ne provodi vrijeme s roditeljem s kojim žive, a posebice ako je u pitanju očeva odsutnost, ona može dovesti do problema na emocionalnom funkcioniranju i razvoja djeteta (Cvrtnjak i Miljević-Riđički, 2015.). Zbog postupka razvoda djeca često nemaju pažnju od strane oba roditelja te se izrazito smanjuje kvaliteta roditeljskih uloga što zapravo dovodi do toga da su djeca često zanemarena te da se osjećaju odbačenima. To sve može dovesti do pojave depresivnosti kod djece (Wenar, 2003., prema Matošević, 2020.). Dječaci koji odrastaju bez velike uključenosti oca mogu iskazivati probleme s samopouzdanjem te mogu imati poteškoće s izražavanjem emocija (Lamb, 2004.). S druge strane, djevojčice koje ostaju živjeti s majkom imaju pravi model socijalizacije (Čudina-Obradović i Obradović, 2006.), ali postoji problem u stvaranju odnosa s muškarcima posebice u doba adolescencije (Cabrera i sur., 2000., prema Cvrtnjak i Miljević Riđički, 2015.). Za sve uzraste najčešća emocija koja se pojavljuje tijekom depresije je tuga. Uz tugu, pojavljuju se osjećaji usamljenosti, potištenosti i obeshrabrenosti (Kaslov i Rehm 1985; Nietzel i sur., 2002., prema Matošević, 2020.). Djeca često gube samopoštovanje no to ne mora uvijek dovesti do depresije. U većini slučajeva gubitak samopoštovanja mora biti popraćen i promjenama koje dovode do osjećaja bespomoćnosti (Wenar, 2003., prema Matošević, 2020.). Internalizirani

problemi nisu vidljivi u svakodnevnom ponašanju djece te ih je teže uočiti ako se pojave (Reynolds i Kamphaus, 2004., prema Aguilar-Yamuza i sur. 2023.).

5. RIZIČNI I ZAŠTITNI ČIMBENICI DJECE I MLADIH U POSTUPKU RAZVODA RODITELJA

Čimbenici rizika mogu se opisati kao određene karakteristike na obiteljskom, biološkom, društvenom, psihološkom ili kulturnom planu koje mogu proizvesti određene negativne ishode za pojedinca (SAMSHA, 2019.). Primjeri negativnih ishoda su poteškoće u ponašanju, niska obrazovna postignuća, kaznena djela, zlouporaba psihoaktivnih tvari te lošije fizičko i mentalno zdravlje (O`Neill, 2020.). S druge strane, zaštitni čimbenici su karakteristike koje smanjuju mogućnost pojave negativnih ishoda ili umanjuju sam čimbenik rizika. Zaštitni čimbenici mogu se prepoznati kao pozitivni (SAMSHA, 2019.). Važan čimbenik zaštite je privrženost djeteta prema roditeljima (National Scientific Council on the Developing Child, 2014., prema O`Neill, 2020.). Postoje oni čimbenici rizika i zaštite koji su promjenjivi te se mijenjaju tijekom vremena ovisno o situacijama. Ali, postoje i oni čimbenici rizika i zaštite koji se ne mijenjaju s vremenom (SAMSHA, 2019.). Rizični i zaštitni čimbenici nalaze se na brojnim područjima uključujući utjecaje djeteta, obitelji, okoline i roditelja (Sameroff, 2010., prema O`Neill, 2020.). Ponašanje roditelja ima utjecaj na pojavu određenih čimbenika i zaštitnih i rizičnih. Isto tako, ponašanje roditelja odražava se na to kako samo dijete doživljava određene situacije u smislu podrške koju daju svom djetetu (O`Neill, 2020.).

5.1. Zaštitni čimbenici kod djece u postupku razvoda braka

Ako se djeca i mladi dobro prilagode na razvod braka to se uglavnom može pripisati zaštitnim čimbenicima. Emocionalna regulacija jedan je od glavnih zaštitnih čimbenika koji pomaže djeci i mladima da se nose s raznim stresorima tijekom i nakon razvoda braka (Matošević, 2020.). Emocionalna regulacija se može opisati kao mogućnost ravnoteže između pretjeranog te neprimjerenog iskazivanja emocija i mogućnosti iskazivanja emocionalnih potreba, a ne potiskivanje istih (Fosco i Grych, 2012., prema Matošević, 2020.). Dobra emocionalna regulacija ovisi i o dobi djece, njihovom kognitivnom razvoju, socijalnom kontekstu te o njihovom temperamentu (Morris i sur., 2007., prema Matošević, 2020.). Jedan od zaštitnih čimbenika je i obiteljska podrška. Pokazalo se da djeca koja imaju veći stupanj obiteljske podrške imaju i veće samopoštovanje te manje anksioznosti. Smatra se kako obiteljska podrška ovisi o naporima koje roditelji ulažu u svoje dijete tijekom procesa razvoda braka (Amato, 2000., prema Matošević, 2020.). Važni zaštitni čimbenici u slučaju razvoda braka su izrazito smanjeni sukobi među roditeljima, ekonomska stabilnost, manje obiteljske tranzicije, dobar odnos roditelja u slučaju odgoja djece te veća uključenost roditelja koji ne živi s djetetom (Kuehnle i Drozd, 2012.). Podrška prijatelja jedan je od ključnih zaštitnih čimbenika. Smatra se da ona djeca koja imaju veću podršku od strane prijatelja također, imaju veću razinu samopoštovanja (Buljan Flander i sur. 2013., prema Matošević, 2020.). Važan čimbenik zaštite u slučaju razvoda braka je i način na koji će se djetetu reći da roditelji više neće živjeti zajedno. Bitno je da roditelji to učine zajedno te da dopuste djetetu da ih pita sve što ga ili nju zanima kako bi mu ili njoj situacija bila što jasnija (Ross, 2014.). Psihička dobrobit roditelja jedan je bitnih zaštitnih čimbenika. Roditelji bi trebali primjenjivati autoritativan roditeljski stil prema djetetu u procesu razvoda braka kako bi to ostavilo što manje posljedice na samo dijete. Isto tako vrlo je važno da postoji određena struktura unutar kućanstva u kojem dijete živi te da postoji podržavajući odnos između braće i sestara, ako je više djece u obitelji (Pedro-Carroll, 2020.).

U periodu predškolske dobi podrška prijatelja ne utječe u velikoj mjeri na djetetovu prilagodbu na novonastalu situaciju. Kada su djeca u školskoj dobi imanje jednog prijatelja može uvelike utjecati na bolju prilagodbu djece na razvod, a odbacivanje od vršnjaka dodatno im otežava situaciju u kojoj se nalaze. Adolescenti su u većini slučajeva uključeni u odnose sa svojim vršnjacima, a hoće li im to pomoći ili otežati prilagodbu na razvod braka ovisi o grupi prijatelja s kojima provode vrijeme (Wenar, 2003., prema Matošević, 2020.). Vrlo je važno da dijete prolazi kroz što manje promjena. Djetetu bi bilo puno lakše ako može ostati u školi u kojoj je i bio te ako nastavi i dalje pohađati iste aktivnosti. Bitno je da se održi određeni dio stabilnosti u djetetovu životu (Ross, 2014.). Ako postoji dobar i kvalitetan odnos između roditelja i djeteta, to također predstavlja zaštitni čimbenik koji će imati dugoročan utjecaj na djetetovu dobrobit (Zill i sur., 1993., prema Pedro-Carroll, 2020.). Zaštitni čimbenik je i dobar roditeljski plan. Roditelji se mogu složiti oko plana roditeljstva te biti dostojni u njemu. Na taj način se mogu smanjiti sukobi među roditeljima što će kasnije imati pozitivan utjecaj na dijete (Ross, 2014.).

5.2. Rizični čimbenici kod djece u postupku razvoda braka

Jedni od glavnih čimbenika rizika za djecu je i neadekvatno roditeljstvo, psihičke bolesti roditelja, maloljetna majka, život u siromaštvu, zlouporaba alkohola i/ili droge od strane roditelja, okruženost ljudima koji se bave s kriminalom, invaliditet i brojni drugi (Bernardini i Jenkis, 2002.). Smatra se kako djeca koja se nalaze u ranoj dobi svog djetinjstva imaju veće mogućnosti za razvoj čimbenika rizika u odnosu na djecu u adolescentskoj dobi. Isto tako, dječaci su izloženiji čimbenicima rizika više od djevojčica (Kuehnle i Drozd, 2012.). Rizični čimbenici mogu ostaviti posljedice na tjelesnoj, mentalnoj, socijalnoj te školskoj razini djece. Stručnjaci ističu kako je važno da roditelji prepoznaju rizične čimbenike te poboljšaju svoje roditeljske vještine i naprave ono što je najbolje za njihovo dijete (Clark, 2013.).

Rizični faktori koji su povezani s negativnim ishodom razvoda braka za djecu su sukobi, kvaliteta i način roditeljstva, odnos između roditelja i djece, psihološka prilagodba, gubitak važnih odnosa te promjena obiteljske strukture (Kuehnle i Drozd, 2012.). Dva vrlo važna čimbenika faktora rizika su intenzivni sukobi među roditeljima te problematično roditeljstvo (Kuehnle i Drozd, 2012.). Čimbenici rizika uključuju u većini slučajeva početan period nakon razvoda, gubitak odnosa, roditeljske sukobe, financijske probleme te nove partnere roditelja (Dujs, 2010.). Novi partneri djeci predstavljaju određeni rizik. Djeci je dovoljno teško što se nalaze u situaciji razvoda braka, a novi partneri njihovih roditelja im dodatno otežavaju tu situaciju te na neki način i mijenjaju stabilnost i sigurnost kojoj oni teže. Jedan od važnih čimbenika rizika predstavlja i financijska situacija (Clark, 2013.).

Većina stručnjaka vide razvedene obitelji kao neprimjerene za uspješan odgoj djece (Dujs, 2010.). Isto tako jedan od čimbenika rizika može biti i nasilan odnos prema djeci. Važno je napomenuti kako na djecu negativno može utjecati to ako roditelji nemaju dobro razvijene roditeljske vještine. Roditelji često zanemaruju djecu u procesu razvoda braka te ne prate s kim ona provode vrijeme te s kojim se sve aktivnostima bave (Clark, 2013.). Kvaliteta roditeljstva ima veliku ulogu u pojavi čimbenika rizika. To može imati veliki utjecaj na djetetove emocije, probleme u školi i ponašanje. Roditelji koji su previše zaokupirani, pod stresom, ljuti ili emotivno nestabilni ne mogu svojoj djeci pružiti toplinu (Kuehnle i Drozd, 2012.). Rizičan čimbenik je i ako dijete ima nestabilno definiranu situaciju življenja te često prelazi od jednog roditelja do drugoga. Ako je dijete živjelo u nasilnom okruženju to na njega može ostaviti dodatne posljedice i nakon razvoda braka (Clark, 2013.).

6. ULOGA SOCIJALNOG RADNIKA U POSTUPKU I PODRŠCI DJECI I MLADIMA U VRIJEME I NAKON RAZVODA

Constancer (2007) je proveo studije koji ukazuju na to da razvod braka utiče na djecu tijekom cijelog njihovog života, sve od djetinjstva pa do odrasle dobi. Pomoć koja je potrebna djeci od strane socijalnih radnika trebala bi biti socioemocionalna (Sarnon i sur., 2022.). Tijekom razvoda braka roditelji su zaokupirani svojim emocijama te se djeca često u tim slučajevima sama bore s zbunjenosti, gubitcima i osjećajem neizvjesnosti. U tom slučaju važnu ulogu imaju socijalni radnici. Socijalni radnici djeci nastoje pridonijeti osjećaj stabilnosti te ih nastoje što bolje razumjeti, a da pri tome djeca osjećaju podršku (Mitchell, 2024.). Socijalni radnici trebaju posvetiti svu pažnju djeci na samom početku razvoda. Važno je da se reagira na samom početku kako bi se izbjegle određene dugoročne posljedice (Sarnon i sur., 2022.). Iz razgovora sa socijalnom radnicom je saznato kako oni ne mogu odmah napraviti što bi trebali jer se moraju držati zakonskih regulativa. To kasnije na dijete može ostaviti teške posljedice da ono mora ići na psihoterapije (Laklija i sur., 2005.).

Uloga socijalnog radnika je jako osjetljiva. Oni nastoje pomoći djeci u prilagodbi na novonastalu situaciju. Socijalni radnik trebao bi imati određene vještine i suosjećanje u radu s djecom koja prolaze kroz razvod braka roditelja. U nekim slučajevima su oni tu da pomognu u komunikaciji s roditeljem koji više ne živi s djetetom. Također, pružaju terapeutske aktivnosti te su prisutni u životu djeteta tokom stalnih promjena. Oni s djecom rade i na njihovoj emocionalnoj dobrobiti te na razvoju otpornosti (Mitchell, 2024.). Zuria i sur. 2011. godine provode istraživanje koje upućuje na važnost savjetovanja. Savjetovanje može pomoći djeci da nauče izražavati svoje osjećaje. Obitelji koje prolaze kroz razvod braka trebaju određenu stručnu pomoć na području obrazovanja, medicine, podrške, prava i psihologije (Kaunsyliene, Cikataviciene i Leliugiene, 2015., prema Sarnon i sur., 2022.). Uloga socijalnih radnika je i posredovanje, edukacija, zastupanje te osiguravanje emocionalne podrške djeci. Najvažnije je da je cijeli proces usmjeren na djecu te očuvanje njihove sigurnosti i dobrobiti i u samom postupku razvoda braka, ali i nakon njega (Mitchell, 2024.).

Socijalni radnici se koriste raznim strategijama kako bi se osigurale psihološke, praktične te emocionalne potrebe djece. Neke od tih strategija su otvoreni dijalog, učenje vještina suočavanja, stvaranje mreže podrške, edukacije roditelja te osnaživanje putem zagovaranja (Mitchell, 2024.) Sarnon i sur. su 2022. godine proveli istraživanje u kojemu su objasnili još neke uloge socijalnog radnika. Socijalni radnik je pokretač, posrednik, motivator te pomagač. Uloge socijalnog radnika su identificirane putem unutarnjih i vanjskih resursa (Sarnon i sur., 2022.). Studiji Khadijah, Noraini I Ponnussamy (2019.). objašnjavaju kako socijalni radnici mogu zapravo doprinijeti maksimalnoj kvaliteti života kroz prave intervencije i prakse socijalno rada. Navodi se prijedlog izrade procjene potreba djece razvedenih roditelja kako bi se što bolje moglo reagirati u radu s djecom (Sarnon i sur., 2022.). Socijalni radnici djeluju kao posrednici te povezuju svoje korisnike s resursima dostupnim u sustavu ili izvan sustava (Sarnon i sur., 2022.). Frost i suradnici (2005.) navode kako bi socijalni rad trebala biti zapravo poveznica struke sa strukom (Sarnon i sur., 2022.).

Djeci su ponekad potrebne riječi koje ih motiviraju i ohrabruju. Tako socijalni radnici imaju svoju ulogu motivatora te pomažu djeci da i dalje ostanu optimistična i nakon razvoda braka (Sarnon., i sur., 2022.). Socijalni radnici se doživljavaju kao podrška djeci, ali nekada se mogu doživljavati i ako predmet kritike (Raboteg-Šarić i sur., 2003., prema Laklija i sur., 2005.). Djeci su, također potrebni savjeti i vodstvo kroz život. Socijalni radnici su u ovom slučaju posrednici između majke i oca te im nastoje pojasniti potrebe djeteta koje ne smiju ostati nezadovoljene. Isto tako, postoje situacije u kojima socijalni radnici moraju djelovati kao posrednici u slučaju ne plaćanja alimentacije od strane jednog roditelja (Sharnon i sur., 2022.) Studijima koje je proveo Schroeder (2016.) ustanovljeno je da roditelji koji nemaju dobru komunikaciju, također trebaju socijalnog radnika oko dogovora potreba i skrbi za dijete. Tu socijalni radnici moraju biti posrednici kako bi zaštitili dobrobit djeteta (Sarnon i sur., 2022.). Socijalni radnici tada provode složeni postupak u koji je uključena psihološka obrada oba roditelja te se promatra financijska situacija i situacija stanovanja (Raboteg-Šarić i sur., 2003., prema Laklija i sur., 2005.). Uloga socijalnih radnika je i poboljšanje komunikacijskih

vještina kako bi se riješili određeni sukobi te kako dijete u tom slučaju ne bi prolazilo kroz daljnje poteškoće (Sarnon i sur., 2022.). Socijalni radnici uglavnom imaju zaštitnički stav prema djeci u postupku razvoda braka. Veže ih empatija prema djeci koja su prisutna u učestalim svađama među roditeljima te koja se bore s konfliktom lojalnosti između dva roditelja (Laklija i sur., 2005.). Najvažnije je da socijalni radnici zapamte u ovakvim situacijama da oni djeluju samo kao posrednici (Sarnon i sur., 2022.).

Mnogi roditelji ostanu povrijeđeni i ljuti kada saznaju da će socijalni radnik pružiti pomoć i podršku njihovoj djeci te smatraju da to dovodi u pitanje njihovu roditeljsku ulogu. Ali, to nije zapravo tako. Socijalni radnici su važni u procesu razvoda kako bi uspostavili što bolju brigu i kontakte između djece i roditelja (Dippenaar, 2022.). Socijalni radnici mogu dobro uvidjeti obiteljsko okruženje te na taj način dati odgovarajuće smjernice za ostvarivanje djetetove dobrobiti i sigurnosti (Dippenaar, 2022.). Unutar sustava socijalne skrbi od socijalnih radnika se očekuje da naprave socijalnu anamnezu te nalaz i mišljenje vezano za brak i obitelj. U većini slučajeva postoji žurna obrada slučajeva u kojoj se pred socijalne radnike stavljaju nerealni rokovi u kojima oni ne mogu na pravi način pristupiti situaciji (Laklija i sur., 2005.). Isto tako, socijalni radnici moraju pravovremeno reagirati po pitanju obiteljsko-pravne, kazneno pravne i socijalne zaštite kako bi očuvali djetetovu sigurnost. Bitno je da su u stalnom kontaktu i s stručnjacima iz drugih sustava kako bi se što bolje zaštitila prava i sama dobrobit djeteta (Laklija i sur., 2005.).

7. ZAKLJUČAK

Razvod braka je složeni proces koji započinje i prije zahtjeva za razvod, ali i nakon donesene odluke ako postoje zajednička djeca (Hooper, 2001., prema Majnarić, 2022.). Tada se odnos između bivših supružnika nastavlja u izmijenjenom obliku (Graham, 2003., prema Majnarić, 2022.). Razvod ostavlja određene posljedice na djecu, primjerice oni mogu iskazivati probleme u ponašanju, pretjeranu privrženost i socijalno povlačenje, ali i probleme u mentalnom zdravlju. (Atkins, 2023.). Visokokonfliktni razvod braka podrazumijeva roditelje čiji su sukobi nisu razriješeni te su dugotrajni, traju najmanje dvije godine. Reakcija djece na razvod ovisi o dobi djeteta i zrelosti (Smerić Pecigoš, 2007.). Razvod braka za djecu predstavlja stresno iskustvo koje je najčešće popraćeno tjeskobom, strahom, zbunjenošću, krivnjom, nesigurnošću te tugom (Osmak-Franjić, 2007.). Ako su djeca tijekom svog djetinjstva izložena učestalim i ozbiljnim sukobima roditelja, veća je mogućnost da će se kod njih pojaviti određeni eksternalizirani problemu. Djeca uče po modelima ponašanja svojih roditelja pa će tako i naučiti da izražavanje negativnih emocija dovodi do sukoba. Takav oblik ponašanja roditelja predstavlja rizik za svu djecu, a posebno za dječake koji mogu iskazivati ljutnju i agresivnost prema svojoj okolini (Oatley i Jenkins, 2003.). Jedan od zaštitnih čimbenika je i obiteljska podrška. Pokazalo se da djeca koja ima veći stupanj obiteljske podrške imaju i veće samopoštovanje te manje anksioznosti. Smatra se kako obiteljska podrška ovisi o naporima koje roditelji ulažu u svoje dijete tijekom procesa razvoda braka (Amato, 2000., prema Matošević, 2020.). Dva vrlo važna čimbenika rizika su intenzivni sukobi među roditeljima te problematično roditeljstvo (Kuehnle i Drozd, 2012.). Kvaliteta roditeljstva ima veliku ulogu u pojavi čimbenika rizika. To može imati veliki utjecaj na djetetove emocije, probleme u školi i ponašanje (Kuehnle i Drozd, 2012.). Čimbenici rizika uključuju u većini slučajeva gubitak odnosa, roditeljske sukobe, financijske probleme te nove partnere roditelja (Dujs, 2010.). Socijalni radnik trebao bi imati određene vještine i suosjećanje u radu s djecom koja prolaze kroz razvod braka roditelja. Oni s djecom rade i na njihovoj emocionalnoj dobrobiti te na razvoju otpornosti (Mitchell, 2024.).

8. LITERATURA

1. Aguilar – Yamuza, B., Herruzo – Pino, C., Lucena – Jurado, V., Raya – Trenas, A. F., Pino – Osuna, M. J. (2023.) Internalizing problems in childhood and adolescence: The role of the family. *Alpha Psychiatry*, 24 (3), 87-92.
2. Amato, P. R. (2014.) The consequences of divorce for adults and children: an update. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 23 (1), 5-24.
3. Atkins, M. S. (2023.) The effects of divorce on children & how to help them cope. *UIC Department of Psychiatry*. Preuzeto s: <https://www.psych.uic.edu/research/community-based-children-and-family-mental-health-services-research-program/in-the-news/the-effects-of-divorce-on-children-how-to-help-them-cope> (15.07.2024.)
4. Averdijk, M., Malti, T., Eisner, M., Ribeaud, D., (2011.) Parental separation and child aggressive and internalizing behavior: An event history calendar analysis. *Child Psychiatry Human Development*, 43 (2), 184-200.
5. Bacinger Klobučarić, B., Glavina, E. (2012.) Multidisciplinirani pristup promicanju mentalnog zdravlja djece predškolske dobi: Pomažu li priče?. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 8 (32), 143-148.
6. Bernardini, S. C., Jenkins, J. M. (2002.) *An overview of the risk and protectors for children of separation and divorce*. Department of Justice Canada.
7. Blatt, S.D. (2023.) Divorce and children. *MSD Manual Consumer version*. Preuzeto s: <https://www.msmanuals.com/en-pt/home/children-s-health-issues/social-issues-affecting-children-and-their-families/divorce-and-children> (18.07.2024.)
8. Brajković, I. (2007.) Djeca I razvod. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj I naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima I roditeljima*, 13 (50), 20-22.

9. Brand, J. E., Moore, R., Song, X., Xie, Y. (2019.) Why does parental divorce lower children`s educational attainment? A causal mediation analysis. *Sociological science*, 6, 264-292.
10. Broadwell, L. (2023.) How divorce affects children, age by age. *Parents*. Preuzeto s: <https://www.parents.com/parenting/divorce/coping/age-by-age-guide-to-what-children-understand-about-divorce/> (14.07.2024.)
11. Clark, B. (2013.) Supporting the mental health of children and youth of separating parents. *Paediatr child health*, 18 (7), 373-377.
12. Cvrtnjak I., Miljević Riđički, R. (2015.) Očevi nekad i danas. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 61 (1), 113-119.
13. Čavarović-Gabor, B. (2008.) Povezanost razvoda braka roditelja i simptoma traume kod djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (1), 69-91.
14. Čudina Obradović, M. i Obradović, J. (2006.). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
15. Dippenaar, S. (2022.) The role of social worker in family law. *Divorce Attorney Cape Town*. Preuzeto s: <https://divorceattorneycapetown.co.za/role-of-the-social-worker-in-family-law/> (20.08.2024.)
16. DUJS (2010.) Risk and resilience in children coping with parental divorce. *Dartmouth Undergraduate Journal of Science*. Preuzeto s: <https://sites.dartmouth.edu/dujs/2010/05/30/risk-and-resilience-in-children-coping-with-parental-divorce/> (13.07.2024.)
17. Ergovac, D. (2021.) Razvod i roditeljstvo. *Centar za reproduktivno mentalno zdravlje*. Preuzeto s: <https://centarzareproduktivnomentalnozdravlje.hr/857-2/> (22.08.2024.)
18. Hajnić, Lj. (2014). Sindrom otuđenja od roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 169-178.
19. Hassan, T. Y., Saeed H. S., Al-Kaseer, E. A., Al-Diwan J. K. (2022.) Internalizing behavior problems of children from broken family. *International journal of innovative science and research technology*, 7 (2), 245-248.

20. Heptonstall, E. (2023.) Stress and high conflict divorce: what do you need to know?. *LinkedIn*. Preuzeto s: <https://www.linkedin.com/pulse/stress-high-conflict-divorce-what-do-you-need-know-emma-heptonstall> (10.07.2024.)
21. Jakelić, M. (2021.) Kvaliteta života djece razvedenih roditelja. *Nastavnička revija: Stručni časopis Škole za medicinske sestre Vinogradska*, 2 (2), 24-52.
22. Kuehnle, K., Drozd, L. (2012.). *Parenting Plan Evaluations: Applied Research for the Family Court (1 edn)*. Oxford: University of Oxford.
23. Laklija, M., Pećnik, N., Sarić, R. (2005.) Zaštita najboljeg interesa djeteta u postupku razvoda braka roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 12 (1), 7-38.
24. Lamb, M.E. (2004). *The Role of Father in Child Development*. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
25. Majnarić, I. (2022.) Obilježja visokokonfliktnih razvoda roditelja s maloljetnom djecom. *Ljetopis socijalnog rada*, 29 (1), 99-123.
26. Marcin, A. (2020.) 10 effects of divorce on children – and helping them cope. *Healthline*. Preuzeto s: <https://www.healthline.com/health/parenting/effects-of-divorce-on-children> (24.08.2024.)
27. Marks, J. (2024.) 8 effective strategies for surviving a high-conflict divorce. *The Marks Law Firm, L. L. C.* Preuzeto s: <https://www.themarkslawfirm.com/8-effective-strategies-for-surviving-high-conflict-divorce/> (15.07.2024.)
28. Matošević, J. (2020.) Mentalno zdravlje djece razvedenih roditelja. *Psyche: Časopis studenata psihologije*, 3 (1), 57-68.
29. Međimurec, P., Čipin, I. (2019.) Tko se češće razvodi? Obrazovanje i bračna (ne)stabilnost u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 26 (3), 273-290.
30. Mikuš, M. (2015.) Adolescenti i njihove potrebe u razvodu braka roditelja. *Tesa psihološki centar*. Preuzeto s: <https://www.tesa.hr/adolescenti-i-njihove-potrebe-u-razvodu-braka-roditelja/> (13.07.2024.)
31. Mitchell, M. (2024.) Social workers supporting children affected by divorce. *Agents of change*. Preuzeto s: <https://agentsofchangeprep.com/blog/social-workers-supporting-children-affected-by-divorce/> (22.08.2024.)

32. Oatley, K., Jenkins, J. M. (2003). Razumijevanje emocija. Jastrebarsko: Naklada Slap.
33. O'Neill, K. (2020.) Risk and protective factors in child development. *Brainwave*. Preuzeto s: <https://brainwave.org.nz/article/risk-and-protective-factors-in-child-development/> (23.08.2024.)
34. Osmak-Franjić, D., (2007.) Prava djece tijekom i nakon razvoda roditelja. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 13 (50), 2-4.
35. Pedro-Carroll, J. (2020.) How parents can help children cope with separation/divorce. *Encyclopedia on Early Childhood Development*. Preuzeto s: <https://www.child-encyclopedia.com/divorce-and-separation/according-experts/how-parents-can-help-children-cope-separationdivorce> (24.08.2024.)
36. Peterson, I. T. (2004.) Assessing externalizing behaviors in school-aged children: Implications for school and community providers. *Scanlan center for school mental health*. Preuzeto s: <https://scsmh.education.uiowa.edu/practice-brief/assessing-externalizing-behaviors-in-school-aged-children-implications-for-school-and-community-providers/> (25.08.2024.)
37. Popović, G. (2021.) Mentalno zdravlje i srednjoškolci. *Bjelovarski učitelj: časopis za odgoj i obrazovanje*, 26 (1-3), 79-86.
38. Potter, D. (2010.) Psychosocial well-being and the relationship between divorce and children's academic achievement. *Journal of marriage and family*, 72 (4), 933-946.
39. Raboteg-Šarić, Z., Pećnik, N., Josipović, V. (2003). *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
40. Ričković, V., Ladika, M. (2021.) Mentalno zdravlje djece i adolescenata: prevalencija i specifičnosti mentalnog zdravlja. *Hrvatski časopis za javno zdravlje*, 17 (56), 32-38.
41. Roje Đapić, M., Buljan Flander, G. (2019.) Prevencija emocionalnog zlostavljanja djece u visokokonfliktnim razvodima: Analiza stanja u Hrvatskoj.

Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju, 27 (2), 256-274.

42. Ross, O. (2014.) Protective factors for children of divorce and legal separation: Six ways to increase your child's resiliency. *Out-of-court solutions*. Preuzeto s: <https://outofcourtsolutions.com/protective-factors-for-children-of-divorce-and-legal-separation-six-ways-to-increase-your-childs-resiliency/> (12.07.2024.)
43. SAMSHA (2019.) Risk and protective factors. *Substance Abuse and Mental Health Services Administration*. Preuzeto s: <https://www.samhsa.gov/sites/default/files/20190718-samhsa-risk-protective-factors.pdf> (13.07.2024.)
44. Sarnon, N., Zainun, N., Aun, N.M. (2022) The roles of social workers towards the children of divorced parents and recipients of welfare assistance. *International journal of academic research in progressive education & development*, 11 (1), 559 - 570.
45. Sillekens, S., Notten, N. (2020.) Parental divorce and externalizing problem behavior in adulthood. A study on lasting individual, family and peer risk factors for externalizing problem behavior when experiencing a parental divorce. *Deviant behavior*, 41 (1), 1-16.
46. Silobrčić Radić, M. (2011.): Mentalno zdravlje. *Hrvatski časopis za javno zdravlje*, 7 (28).
47. Smerić Pecigoš, M. (2007.) Obitelj nakon razvoda. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 13 (50), 10-13.
48. Spremo, M. (2020.) Children and divorce. *Psychiatria Danubina*, 32 (3), 353-359.
49. Svilar Blažinić, D. (2014). Partnerski odnosi, obitelj i roditeljstvo u suvremenom društvu. U J. Brajša-Žganec, A., Lopžić, J., Penezić, Z. (ur.). *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (23-42). Jastrebarsko: Naklada Slap

50. Štifter, A., Mihalj, M., Rajhvajn Bulat, L., Vuković, S. (2016.) Razlozi razvoda braka kao odrednice sporazuma o roditeljskoj skrbi. *Ljetopis socijalnog rada*, 23 (2), 275-297
51. Tennant, R. G., Martin, K. K., Rooney, R., Hassan, S., Kane, R. T. (2017.) Preventing internalizing problems in young children: A randomized controlled trial of the feelings and friends (year 3) program with a motor skills component. *Frontiers in Psychology*, 8 (291).
52. Wagner Jakab, A. (2008.) Obitelj – sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44 (2), 119-128.
53. WHO (2022.) Mental health. *World Health Organization*. Preuzeto s: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response> (10.07.2024.)
54. Yassin, F. (2022.) The effects of divorce on children. *The wave clinic*. Preuzeto s: <https://thewaveclinic.com/blog/the-effects-of-divorce-on-children/> (25.08.2024.)